Kontekst u lingvistici i nastavi jezika,
Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Beograd, 1985, pp. 147-150.

Zvonko Nikodinovski, Skopje

VREDNOSNI SISTEMI U JEZIKU

Vrednosna ocena kao kontekst

Svako lingvističko istraživanje ima za ishodište čin razumevanja. Razumevanje je osnovni uslov za uspešno obavljanje govorne interkomunikacije. Ukoliko se ljudi sporazumevaju ili ne sporazumevaju u procesu govorne interkomunikacije postavlja se pitanje šta se razumeva ili ne razumeva.

Značenje svakog govornog akta je jedinstvena,istorijska činjenica i ono se uvek ostvaruje u konkretnim govornim situacijama. Medjutim uporedjivanjem raznih konkretnih govornih akata možemo izdvojiti nekoliko slojeva ili elemenata globalnog značenja: 1. misao, 2. odnos, 3. interodnos i 4. cilj.[1] Naime, prilikom svakog govornog akta govornik izražava: odredjenu misao, odnos prema misli, elementima misli i rečima koje označavaju tu misao; odnos prema intergovorniku i, na kraju, cilj koji želi postići tim govornim aktom.

Ukoliko termin "kontekst" definišemo kao okruženje onda vidimo da sve jezičke i govorne jedinice sadrže, ili još bolje, da njihovo razumevanje podrazumeva više vidova konteksta. Tu je najpre verbalni kontekst bez koga nije moguće označavanje ni razumevanje misli odnosno predmetnog značenja iskaza. Verbalni kontekst eksplicira domen aplikacije ili referentni domen jezičkih i govornih jedinica. Onda dolazi situacioni kontekst koji je od ogromne važnosti za označavanje i razumevanje svih slojeva značenja jezičkih i govornih jedinica. On je taj koji, u krajnjem slučaju, odredjuje količinu i vid svih slojeva značenja.

Medjutim, ne manje važan za označavanje i razumevanje govora jeste i vrednosni kontekst. Naime, odnos i interodnos govornika obavezno dovode do kolorizacije predmetnih značenja jednom

---

[1] *Mnogi lingvisti koji su proučavali funkcije govora zahvatili su manje više sve slojeve značenja. Medjutim, u konkretnim analizama značenja nisu postulirali i primenjivali sva četiri sloja. Tako recimo, Šarl Baji u knjizi* Le langage et la vie, 3e éd., Librairie Droz, Genève, 1965, *na str. 13-22 odlično opisuje funkcije govora, medjutim kada analizira strukturu rečenice, on postulira samo dva sloja ili elementa značenja: diktum i modalitet. (up. Ch. Bally:* Linguistique générale et linguistique française, 4e *éd., Editions Francke, Berne, 1965, na str. 36 i dalje.*

vrednosnom ocenom.[2] Uloga vrednosnog konteksta je, dakle,od velikog značaja u govornoj interkomunikaciji i, stoga, zahtev za obavezno proučavanje verbalnog i situacionog konteksta jezičkih i govornih jedinica proširuje se zahtevom za proučavanje njihovog vrednosnog konteksta. Medjutim, pitanje teorije i metoda njegovog proučavanja je otvoreno.

Vidovi vrednosne ocene i njihova sememizacija

Razumevanje vrednosnog konteksta govornih jedinica je više intuitivne prirode i njegovo proučavanje za sada spada pre u domen hermeneutike nego lingvistike. Medjutim, upravo u tim većim vrednosnim kontekstima i jezičke jedinice dobijaju odredjene vrednosne akcente. Naime, usled česte upotrebe jedne jedinice u odredjenom vrednosnom kontekstu, ta jezička jedinica dobija vrednost koja nadalje postaje deo značenja reči upotrebljene u odredjenom tematskom domenu. Stoga možemo reći da se odredjena vrednosna sema koja je bila sastavni deo vrednosnog konteksta sememizirala tj. da je ušla u sastav sememe odredjene leksičke jedinice.

Proces sememizacije je dugotrajan, kao i ostale jezičke promene, a na tom putu nalaze se razne prelazne etape koje svedoče o prelasku individualnog vrednosnog konteksta govorne jedinice u vrednosnu semu jezičke jedinice. Jedan svež primer tog procesa nalazimo tu skoro, u jednom broju makedonskog izdanja "Komunist"-a gde se kaže da neki društveni radnici nisu zadovoljni rečju "akcija" i da ne žele da je više upotrebljavaju u takvim glagolskim relacijama kao što su: "stupiti u akciju", "pokrenuti akciju" itd. Reč "akcija" u političkom govoru odredjenih ljudi pridobila je dakle negativnu vrednost. Medjutim, da bi ta reč dobila negativnu vrednosnu semu u tom tematskom domenu potrebno je da se većina ljudi saglasi da ima isti negativni odnos prema reči "akcija".

Primer koji smo istakli pripada onom vidu vrednosne ocene koji se odnosi na referent te reči zbog čega ćemo je i zvati *referentna vrednosna ocena*. Ovaj vid ocene veoma lepo je objasnio Pjer Giro na jednom mestu koje ćemo citirati: "Reči koje imenuju stvari, označavaju ih istovremeno prema objektivnim karakteristikama koje u njima prepoznajemo, prema osećajima i emocijama koje osećamo u odnosu na stvari kao i prema željama i težnjama koje stvari pobudjuju u nama. Osećaji i težnje su pozitivni prema kvalitetima predmeta dok su oni negativni prema njihovim nedostacima."[3] Jedino treba dodati da referentnoj vrednosnoj oceni podležu ne samo predmeti, već i procesi, osobine itd.

U domen referentne vrednosne ocene spada sve ono što se u lingvistici naziva hipokoristicima (na pr. "dušice", "draga" itd), laudativima (na pr. "super", "mozak","klasa" itd.), pejorativima

---

[2] *Mihail Bahtin je to odlično izrazio. On kaže: "Bez ocene iskaz se ne može konstruisati. Svaki iskaz je pre svega vrednosna orijentacija. Stoga u živom iskazu svaki elemenat ne samo znači već i ocenjuje. Samo apstraktni elemenat percipiran u sistemu jezika a ne u strukturi iskaza, ne sadrži ocenu"./Up. M.Bahtin: Marksizam i filozofija jezika, Nolit, Beograd, 1980, na str. 118.*

[3] *P.Guiraud: Les gros mots, 2e éd., PUF, coll. "Que sais-je", Paris, 1976, na str. 29.*

(na pr. "klipan", "frazer", "budalica" itd.), tabu-rečima (na pr. "štrajk", "grupašenje" itd.) i eufemizmima (na pr. "ne govori istinu" umesto "laže" itd.) ali isto tako i stilske figure kao što su hiperbola, litota, ironija, antifraza i druge.

Drugi vid vrednosne ocene odnosi se na same reči i govorne strukture jednog jezika kao karakteristike grupa ljudi koji sa njima služe. Taj vid ocene obično se u literaturi naziva *stilskom vrednosnom ocenom*. Iako se često govori o raznim stilovima (na pr."administrativni stil") ustvari to su najčešće oznake za terminologije u tim tematskim oblastima. Stilske vrednosne ocene su isključivo društvene ocene koje se odnose na društveni (odnosno već vrednovan) položaj odredjenih društvenih grupa ili kategorija ljudi. Tako recimo sintagme "asocijacija slobodnih proizvodjača", "udruživanje rada i sredstava" su obični termini u političkoj terminologiji medjutim, ukoliko se one izgovore na nekom sastanku gde ljudi manje poznaju taj "žargon", onda one imaju za cilj da ostave utisak da je njihov izgovaralac ugledna i obrazovana ličnost. Suština stilske ocene je u vrednovanju reči kao indikatora grupa ljudi koji se njima služe kao i u saznanju o primerenosti reči odredjenim govornim situacijama.

U literaturi postoje razne oznake za stilske ocene.Tako recimo reči mogu biti: "vulgarne", "narodne", "familijarne", "svakodnevne", "književne" i dr. Možemo dodati i oznaku "reč s prestižom" koja transcendira sve prethodne a pogodna je i za analizu konkretnih govornih interkomunikacija.

Treći vid vrednosne ocene odnosi se na "označavajuća" i "označena" za jezičke znakove kao elemente koji prouzrokuju estetski osećaj. To je *estetska vrednosna ocena* koja igra odredjenu ulogu naročito u nekim vidovima pisane govorne interkomunikacije.

Vrednosni sistemi i skale vrednosnih relacija

S obzirom da je jezik sistem to će i vrednosne ocene u jeziku isto tako pretstavljati sisteme. Medjutim, jezik je sastavljen iz više sistema koji se ostvaruju u govorima raznih društvenih grupa. To još više važi za vrednosne sisteme koji pretstavljaju direktan odraz vrednovanja raznih društvenih grupa.

Za proučavanje leksičkog sistema u lingvistici je bilo ponudjeno više modela konceptualnih, semantičkih, leksičkih,derivacionih, sufiksalnih, prefiksalnih i drugih polja. Za proučavanje vrednosnih sistema predlažemo *model skala vrednosnih relacija.*[4]

Skala vrednosne relacije je struktura od najmanje dva elemenata izmedju kojih postoji odredjena relacija. Sve skale vrednosnih relacija (dvočlane ili višečlane) sadrže jedan vrednosni elemenat koji predstavlja prag te skale. Prag ima odredjenu širinu i sve što se nalazi u širini praga pripada normi, dok ono što

[4] *Francuski lingvist Osvald Dikro upotrebio je veoma uspešno model skale za proučavanje argumentativne vrednosti nekih reči (konektora i priloga). Inače, argumentativnu vrednost mi shvatamo kao način iskorišćavanja referentne vrednosti. V. O. Ducrot:* Les échelles argumentatives, *Les éditions de Minuit, Paris, 1980, kao i O. Ducrot et al.:* Les mots du discours, *Les éditions de Minuit, Paris, 1980.*

je iznad ili ispod praga pripada ne-normi. U skalama vrednosnih relacija ono što je iznad norme (iznad ili ispod) se shvata kao negativno. Skala menja svoj kvalitet ukoliko se promene pozicije pozitivnog i negativnog u njoj.

Metod ispitivanja je onomaziološki: polazi se od jednog semantičkog odnosno referentnog polja i ispituju se sve reči koje ga označavaju u govorima raznih društvenih grupa. Tako se dolazi do skala referentnih vrednosnih relacija odredjenih društvenih grupa. U sledećoj etapi istražuje se odnos društvenih grupa prema rečima iz istih referentnih polja. Kao rezultat dobijaju se skale stilskih vrednosnih relacija društvenih grupa. Napomenimo da se vrednosne oznake menjaju u zavisnosti od vrednosnih sistema, društvenih grupa i referentnih polja.

Razume se, ovaj program za empirijsko istraživanje iziskuje veliki rad u sprezi sa sociolozima, ali, u svakom slučaju, možemo se nadati da će dobijeni rezultati obogatiti naše znanje o jeziku i govoru a pored toga biće, bez sumnje, veoma korisni i za nastavu jezika, kako maternjeg tako i stranog.

R é s u m é

SYSTEMES DE VALEURS APPRECIATIVES DANS LA LANGUE

Dans la communication ci-dessus, on procède à l'élaboration d'une théorie du contexte appréciatif et on avance quelques thèses d'un programme pour l'étude empirique des systemes de valeurs appréciatives dans la langue.

Dans le discours, le contexte appréciatif se manifeste par une valeur appréciative qui peut, à la suite de multiples emplois identiques, être sémémisée. La valeur appréciative repose sur l'attitude des locuteurs envers les réalités différentes "interceptées" dans les signes linguistiques.

On distingue trois valeurs appréciatives: la valeur référentielle, la valeur stylistique et la valeur esthétique.

Dans chaque système linguistique coexistent, à l'intérieur de chaque vlaeur appréciative, plusieurs systèmes appartenant à des catégories sociales différentes. Pour l'étude de ces systèmes on propose un modèle basé sur des échelles de relations appréciatives. Ces échèlles représentent des structures constituées d'au moins deux termes se trouvant dans une relation. L'échèlle contient un élément qu'on appelle seuil. Tout ce qui se trouve dans l'espace du seuil représente la norme. Par contre, les termes qui sont en-deça et au-delà du seuil appartiennent à la non-norme. La norme se conçoit comme positive tandis que la non-norme passe pour négative.